

Емоційно – оцінні дієслова позитивної та негативної семантики у мові творів М.М. Коцюбинського

Українська мова багата на засоби емоційного вираження, що зумовлено, в першу чергу, особливостями українського менталітету, адже мова – невіддільна риса культури народу. Українці не просто називають предмети та явища навколишнього світу, а й оцінюють їх. Це засвідчують численні яскраво виражені оцінні лексеми, утворені від різних частин мови на означення реалій, які оточують людину в повсякденному житті. Дослідження функціонально-стилістичних різновидів літературної мови, в тому числі розмовного стилю, дослідження мови художньої літератури засвідчили, що мова збагачена емоційно-оцінними (конотативними) словами. Саме М. М. Коцюбинський ще в кінці XIX століття, коли постало питання про необхідність новаторства у мистецтві, почав використовувати нові художні засоби та нові методи зображення дійсності. Сонцепоклонник один із перших почав вживати у своїх творах конотативну лексику, яка допомагала створювати реальні, іноді насичені запахами, барвами, символами, часом пронизану сонцем, часом застиглу, холодну, часом нервово-трепетну, сумну картину дійсності.

Метою дослідження є лінгвістичний аналіз оцінно-емоційних (конотативних) дієслів у творах М. М. Коцюбинського.

На сучасному етапі розвитку української мови конотація вже стала предметом зацікавлення деяких дослідників, які з'ясовували окремі питання історичного, порівняльно-історичного, діалектологічного характеру. Та незважаючи на те, що з часу появи терміна „конотація” пройшло більше 100 років, досі не існує однозначного трактування явища конотації в сучасній лінгвістиці. Дехто з дослідників під конотацією розуміє стилістичне спів-

значення, тобто ті змістові елементи, які супроводжують лексичне значення (Ш. Баллі). Одні під конотацією розуміють і експресивне, і стилістичне значення (семи) [Уфимцева, 1974: 27], інші – тільки стилістичне [Кодухов, 1974: 158-160], одні оцінно-емоційні, експресивні відтінки, але не змістові, інші – змістові або і стилістичні, і змістові [Ахманова, 1966: 203-204], одні вважають конотацію явищем тільки мовленнєвим, інші – і мовленнєвим, і мовним [Кодухов, 1966: 158 - 160].

На нашу думку, конотація – це компонент семантики мовної одиниці, за допомогою якого виражається емоційний стан мовця та обумовлене ним відношення до адресата, об'єкта і предмета мовлення.

Дослідження конотативної лексики ще не має чітко визначеної методики. Емоційно-оцінна лексика, що використовується у літературних художніх творах, складна для спостереження, тому що іноді задум письменника може сприйматися читачами інакше, ніж письменником, і саме тому потребує системного підходу. Досліджуваний матеріал – мова творів М. М. Коцюбинського.

М. М. Коцюбинський започаткував на ґрунті модерністичних літературних тенденцій цілком оригінальний стиль. За своїми головними ознаками: часово-просторовою концепцією, концепцією кольору, концепцією людини, її психодуховності, кутом зору оповідача – цей стиль співвідноситься з європейським психологічним імпресіонізмом... [Шевчук, 2002: 20].

Рух творчості письменника йшов від етнографічно-реалістичного письма І. Нечуя-Левицького до письма метафоричного, імпресіоністичного і психологічного. Отже, творчий метод М. Коцюбинського ввібрав у себе досягнення імпресіонізму, експресіонізму та інших напрямів у кінці XIX – на початку XX століття.

Вражає двоїстасність М. М. Коцюбинського. Він не міг не бачити світу бридкої дійсності, а водночас – світу ясних мрій, світу краси, чистого й гарного життя, повнокровного... З одного боку, він народник, який сповідує

ідеологічність літератури, а з іншого – вишуканий естет і жрець краси. Прихильний до глибини нутра і відданий „мужицькій”, як каже, українській літературі, а водночас рветься до найвищих досягнень європейського мистецтва... Він – типова людина свого часу, водночас намагається бути неповторним [Ахманова, 1966: 7].

Панас Мирний відзначав у творчості М. М. Коцюбинського людяність, віру в краще, уміння побачити в житті світле і радісне, а не тільки нужду й горе: „ Та так тільки справжній художник зможе писати” [Мирний, 1971: 431].

Його творам притаманні художній лаконізм, мальовничість, зображення руху, експресивність. Експресивність – широке поняття, яке включає такі компоненти, як інтенсивність, емоційність, оцінність, образність: а) інтенсивність – підсилення висловленого словом поняття. Інтенсивність може перебільшувати чи зменшувати оцінку, наприклад, їсть – **жере**: *Семена жерла гарячка, він був сливе недужий* (4: 127); сіли ближче – **присунулись**: *Закусивши салом, присунулись гості до миски й почали носити страву з миски до рота, підкладаючи під ложку хліб...* (4: 62); б) лінгвістичний аспект категорії емоційності представляють емотивні конотації. Вони є кодованим вираженням складних психофізіологічних процесів, пов’язаних з моральним станом людини, відношенням до адресата, предмета мовлення та ситуації спілкування, наприклад: **Йон видудлив решту вина з куфи** (4: 240), **видудлив** – випив, негативна оцінка; прийшов – **дочовгався**: *Йон напомацки дочовгався до Гашици і пригорнувся до неї* (4: 241); **хрьопнув** – кинув (з негативним забарвленням): *Он учора Петраки, теж сильний флакев (парубок), намігсь боротись з ним, то він, Йон, як хрьопнув ним об землю, то мало з парубка душа не втекла...*(4: 239); в) оцінні конотації тісно, пов’язані з емоційними, можуть бути виділені окремо, оскільки оцінка є соціально детермінованою категорією, що відображає кваліфікативну функцію людської свідомості [Хінкель, 1981: 15], наприклад, **дзюрити** – текти (негативна оцінка): *Семен перехилив чарку і*

цідив горілку поволі, немов прислухаючись, як вона струмочком **дзюрила** з чарки в живіт (4: 61); **змикитити** – додуматись (позитивна); ...уже б він повинен **змикитити**... (4: 134); **розкошувала** – насолоджувалася (позитивна): *Гашица, спершись на бочку, не спускала ока зі свого милого, немов **розкошувала** його приємністю* (4: 239); г) образна експресивність відображає уявлення дійсності посередництвом словесних образів. Така експресивність ґрунтується на семантичній транспозиції, коли образ формується на базі асоціативних зв'язків позначуваного словом предмета з властивостями іншого предмета за відмінністю чи подібністю, наприклад: *Йон звівся навшпиньки, подався тулубом наперед і тихо, мов кіт, **посунув** до призьби* (4: 238). Слово **посунув** асоціюється із поняттям іти тихо, крадучись (позитивно-негативна оцінка); ...*Та це я... вона...- **белькотав** парубок, але батько не дав йому скінчити, потяг його в сіни й причинив двері* (4: 247); **белькотати** - сказати щось тихо, нерозбірливо (негативна оцінка); *Поки Солонина **вештався** по хаті, лагодячи до гаю, я уважно придивлявся до нього* (4: 251), **вештався** – ходив повільно (негативна).

Образні вторинні найменування бувають емоційними та оцінними. Поняття емоційності й оцінності тісно взаємопов'язані, але їх слід розрізняти. Деякі емоційні слова не містять оцінки (**липнути, позеленіти, ворушитись**): *Правда, якось не дуже хапались хлопці сватати її, мабуть, тим, що вона сама **липла** до них, але, може б, і посватав який людяний!* (4: 47); *Тягне здорову, важку баддю, повну води, а в очах аж **позеленіє** від великої натуги...*(4: 41); *Усе частіше постерігав він, що в серці його **ворушиться** кохання...*(4: 42). Але є слова, у яких оцінка складає суть їх змістової структури, та вони не відносяться до емоційної лексики (**тупати, чимчикувати, пнутися**): *З дивною для натруджених ніг легкістю почав він **тупати*** (позитивна оцінка) *та перебирати ногами...* (4: 232); *Кине в хаті все жуужмом, а сама **чимчикує*** (негативна) *до корчми* (4: 82); *І справді, вона була тяжким ворогом того, хто калічив рідну мову, ламав прадідівські звичаї або **пнувся** в пани, намагаючись стати вищим за селянина* (4: 113).

Отже, експресивну лексику у художній мові М. М. Коцюбинського можна класифікувати на: 1) лексику, яка виражає позитивну оцінку названих понять, і 2) лексику, що виражає негативну оцінку названих понять.

М.М. Коцюбинський, створюючи ідеал героя, оспівуючи гармонію зовнішності і внутрішнього світу людини, милуючись красою героїв, використовував емоційно-оцінні дієслова з позитивним забарвленням. Розповідаючи про негативних персонажів, письменник вводить у твори дієслова з негативною семантикою, а іноді й іронічні. Також оцінні дієслова у творах великого сонцепоклонника використовуються для опису мовленнєвої дії, при цьому їх вживання, стилістичне забарвлення дозволяє виявити відношення мовця до співбесідника, дії, предмета, його внутрішній стан (наприклад: **щебетати, поплентатись, товктися, сьорбнути**): *Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя **щебетала**...* (позитивне відношення) (4: 39); *...Гнат, коливаючись, мов п'яний, **поплентавсь** додому* (негативне відношення) (4: 44); *Хуленько зварила куліш, нагодувала маму, **сьорбнула** й сама кілька ложок* (позитивне відношення) (4: 37).

Увагу привертають дієслова, які містять оцінку в самій семантиці, наприклад: **мявчати, вештатись, мимрити, хрюпнути**, вони не потребують стилістичного тлумачення: *Прийде неділя – він не вдома, а **вештається** десь по шинках з любовницею...* (негативне відношення) (4: 48); *Він ставав на дорозі, щось **мимрив** під носом, щось міркував...* (негативне відношення) (4: 119).

Дієслова, що позначають дію, яку виконує суб'єкт і одночасно оцінює її, підкреслюють моральний аспект оцінки.

Отже, твори М. М. Коцюбинського рясніють конотативними дієсловами, які розкривають емоційну гостроту світовідчуття митця, відтворюють життя душі поета, перейнятої скорботами світу. За допомогою своєрідних і багатогранних засобів М. М. Коцюбинський створив галерею художніх образів, сягаючи глибин у розкритті їхнього внутрішнього світу.

Література

- 1 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Наука, 1966. – С. 203 – 204.
- 2 Єрмакова С. Д. Мовні засоби характеристики персонажів у творах М. Коцюбинського // УМЛШ. – 1981. - №6. – С.29 – 34.
- 3 Кодухов В. И. Общее языкознание. – М.: Наука, 1974. – С. 158-160.
- 4 Коцюбинський М. Твори. – В 2 томах. – Т. 1. - К., 1988. – 178с.
- 5 Логвин Г. М. Коцюбинський і імпресіонізм // Дивослово. – 1996. - №10. – С.17 – 19.
- 6 Панас Мирний. Зібрання творів. - У 7 томах. – Т. 7. - К., 1971. – С. 431.
- 7 Сапожникова О. Е. Коннотативные значения французских лексических единиц // Иностранные языки в школе. – 1985. - №6. – С. 14 – 18.
- 8 Сукаленко Н. І. Про конотаційно-оцінний аспект мовної діяльності людини // Мовознавство. – 1985. - №2. – С. 28 – 33.
- 9 Уфимцева А. А. Лексическое значение. – М.: Наука, 1986. – 239с.
- 10 Хинкель С. С. Природа и характер языковых оценок // Лексические и грамматические компоненты в семантике языка. – Воронеж: Издв-во Воронеж. у-та, – 1983. – С. 11-16.
- 11 Шевчук В. Поезія не живе на смітнику // Українська мова і літературу в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. - №2. – С.6-24.

Резюме

У статті розглянуто явище дієслівної конотації у мові творів М.М. Коцюбинського. Встановлено, що художній мові великого сонцепоклонника притаманна експресивність, яка досягається шляхом використання емоційно-оцінної (конотативної) лексики. Конотативні слова надають творам виразності, образності, емоційної забарвленості. На перший план виходить лексика з негативним забарвленням, яка формується в

основному за рахунок взаємодії з лексикою розмовної мови. Група конотативної лексики представлена дієсловами, іменниками, значно рідше – іншими частинами мови.